

יחוד האל בין תופעה מתפתחת לבין יצר אנושי מובנה

בעידן בו אנו בני היקום הזה נעים סביב מלחמת דתות גלויה או סמויה, בה כל קבוצה דתית כזו או אחרת, טוענת בעלות על אלוהים בדרך משלה. סימפטומים של בעלות אשר באים לידי ביטוי בשלושת אלפי השנים האחרונות, עם היווצרות הדתות השמימיות והתפתחותן. האם תופעת ייחוד האל הינה תופעה חדשה, ישנה או עתיקת יומין? האם ייחוד האל מוטבע ביצור האנושי וחלק ממנו? או שמא מדובר בצורך ובהכרח בכדי שהיצור האנושי יתמודד עם תופעות טבע גדולות ממנו ובלתי מוסברות מבחינתו, קריסטש אף תאר את הפחד מפני תופעות טבע לרבות הפחד מן המוות כאימא ראשונה של כל האלילים, אשר בבסיסה טמונה בקשת ישועה, רחמים ומעין תפילה להסרת האסונות מבני אדם [1]. האם ייחוד האל היא תכונה מולדת או נרכשת וחלק מתהליך התפתחותי המלווה את האדם. שאלות אלה ואחרות ידונו בפרק זה לצד בחינה השוואתית בין תרבויות ועמים, מי הנהיג את ייחוד האל ובאיזה מתווה מה דומה ומה שונה בין מייחוד האל למיניהם, ככל שיתאפשר לחזור במנהרת הזמן ובתקופותיה ההיסטוריות, לצד נגיעות בתרבויות שונות ובאופן התייחסותן לתופעת ייחוד האל. אעמיק תחילה בלימוד תופעת ייחוד האל בהיבטים מגוונים, היסטוריים ותרבותיים.

כדי ליצור בסיס השוואתי אחיד כיצד נתפס האל וכיצד ייחודו בא לידי ביטוי, אפתח בהגדרת המושג של ייחוד האל כמקובל בימינו, אשר יהווה בסיס השוואתי לתפיסות השונות, אף על פי שגם בתפיסות בנות ימינו ובדתות השמימיות קיים שונה בתפיסת ייחוד האל והאל האחד, להמחשה בסיסית אציין כי היהדות נתנה לאל שייחודה אותו תכונות אנושיות או ההפך תכונות האל ניתנו לאדם, כך שציינה בכתבי הדת שלה שאלוהים ברא את האדם בצלמו כדמותו [2], במהותו ובצורתו האלוהית. תפיסה אשר רווחה עד פרסומיו של ישעיהו השני שהעמיק את המובן של ייחוד האל בכך שהאלוהים הוא הראשון, בורא היקום, הוא המדריך והמכוון את המאורעות ולא מעצמות של בשר ודם [3].

בנצרות נחלקו הדעות בין מתן אופי אלוהי לישו או שילוב בין אופי אנושי ואופי אלוהי יש המאמנים בנבואות ישו ובעצם היותו הבן של אלוהים ויש המאמנים באנושיותו [4]. בעוד הרעיון האלוהי באסלאם בעצם היותו אחד ויחיד ללא כל שותפות, לא נולד ולא הוליד, תכונותיו ותיאורו לא דומים לאף יצור ואף קצרה בנייתם של בני אנוש מלהכיל או מלדמיין או לאמוד את צורתו או תכונותיו [5] בדומה לדתות ולאסכולות שבאו אחרי האסלאם ושהמשיכו בקונספט ייחוד האל בהיבטיו הפילוסופיים המעמיקים. כדוגמת "אלמוחדון" (מייחדי האל) – הדרוזים /ALMOWAHDON /THE MONOTHEISTS, הפאטמים - FATIMID, האסמעיליים - ESMAILIA, הצופים - SUFIM, האת'נה - עשרייה TWELVER.

אציין ואומר כי באסכולה / הדת של מייחדי האל – הדרוזים אף שנענו וקיימו ריאקציה עם האסלאם ובמידה מסוימת יצאו ממנו, אסכולה זו הייתה מחוברת ומשפעת מדתות אחרות שקדמו לאסלאם ויש המאמנים כי דת זו עתיקת יומין ואף קדמה לדתות השמימיות [6], על כל פנים, בין אם היא עתיקת יומין או שיצאה מהאסלאם, דת זו מאמינה באל אחד ויחיד, נשגב, בורא העולם שקצרה בינת בני אנוש מלהכיל ולהבין את עוצמתו, דת זו מייחדת את האל במהותה ואף בסמנטיקה שלה וקורא לעצמה בשם מייחדי האל "אלמוחדון".

ייחוד האל במהותו הוא הכרה באל אחד ויחיד, הכרה בעליונותו האלוהית, האמון בייחודו ושליטת כל נוגד לו או דומה אליו. אל אחד קבוע מקדמת יומו של היקום ועד נצח נצחים. ייחוד של אל הוא למעשה תפיסה תודעתית המבוססת על ידע ושכלתנות המחפשת את האמת הטהורה ועל תובנת הלב והתחושה לצד האינטואיציה של הרוח והנפש.

ייחוד של אל הינה האמונה באל אחד שממנו נוצרים החיים, האדם והיקום. אחד ויחיד, לא ילד ולא נולד, אין לו דומה או זהה ואין מתחרה לו, לא ניתן לתיאור או לכמות כלשהו [7]. יש הרואים ביחוד האל מעין התנתקות מכל הנחשף לעין והצלילה אל מעמקי המהות ולב האושר האמתי. יש הרואים בייחוד האל נטישה של כל האלילים מלבד קיומו של אל אחד ויחיד – אלוהים, ההתרחקות מהחט, הציות לרצון האל והחובה לדבוק באמת, ההכרה ביכולותיו האינסופיים של הבורא, והאמונה המלאה בקיומו ללא כל היסוס [8] או ספק.

עכשיו נחזור במנהרת הזמן וההיסטוריה ככל שאפשר ונבחן את קיום תופעת ייחוד האל לפני דתות השמימיות.

ראשית אפתח באברהם המכונה אבי הנביאים אשר נולד וגדל בעיר "אור" בדרום עראק בארץ בבל, בעל שורשים ארמיים ודובר השפה הארמית. בעוד הארמים היו אוסף של שבטים נוודים, יש חוקרים שכינו אותם בשם היקסוס [9]. אולם יתכן כי ההיקסוס הם אוסף עמים של ארמים, עמורים וכנענים [10] מעין שכירי חרב בדויים שנקראו בשפה ההילוגרפית המצרית העתיקה עמאלק. קבוצה זו היתה עובדת אלילים שלא הכירה באל אחד ויחיד, זכו לשליח אלוהים לבני עמם [11], רועה צאן בשם אברהם שהאמין באל אחד ויחיד והחל בשכנוע בני עמו, אך נתקל בסירוב מוחלט ואף הוחלט לשרוף אותו חי. אברהם הצליח לברוח לחוראן שבצפון סוריה, בה שהה יותר ממחצית מאה שנה, ואף על פי כן רק שניים האמינו בו אשתו "שרה" ואחיינו "לוט", אברהם המשיך את דרכו דרומה לפלשתינה וממנה למצרים בתקופה בה שלטו העמלקים ההקסוסים.

סבורני כי משנתו של אברהם לגבי ייחוד האל הופנתה לבני עמו, למעגל החברתי אליו הוא שייך ולא למצרים אשר ככל הנראה הכירו משנת ייחודו האל על בוריה [12]. אברהם כידוע נישא ל-"הגר" שהיא במקור מצרייה שינקה מילדותה את ייחוד האל כפי שנעמד על כך בהמשך. מאוחר יותר אברהם גרש את "הגר" בלחץ אשתו השנייה "שרה" אל המדבר יחד עם בנה ומשאלה מי יהיה אמון עלינו וערב לנו? ואברהם ענה לה שזהו אלוהים ואז השיבה לו אם כך אלוהים לא יפקיר אותנו, כאן באמירה זו מזהים אנו ללא כל היסוס או גמגום מצדה של "הגר", מזהים תפיסה מושרשת שמקדשת ייחוד האל עוד לפני הדתות השמימיות.

גם כאשר בוחנים אנו את תקופת הנביא יעקב – יצחק בן אברהם, מזהים אנו כי הוא גר בחברון ונשלח לארמים ולכנענים לבני עמו הוא, בכדי להנחיל בהם את ייחוד האל, כל זאת בתקופת ההיקסוס ומבין מאמיניו "ריאן" – מלך ההיקסוס.

יוסף הצדיק בנו של יעקב אשר הגיע למצרים בתקופה בה שלטו ההקסוס [13] פרש את משנת ייחוד האל שם בקרב האסירים שנכלאו עמו בכלא [14].

כעת נשאלת השאלה כיצד התייחסו לייחוד האל בתרבויות מקבילות באזורים שונים? אתחיל בדת הזראדשתית Zoroastrianism, אשר הופיעה לראשונה על אדמת כורדיסטן בשנים 652 – 612 לפנה"ס, דת שייחדה את האל, נביאה "זראדשת" Zoroaster, הופיע לראשונה במאה השביעית לפנה"ס וקרא לייחוד האל, אל אחד – "אהורומדה" בלועזית במקום האלילים שרווחו אז בקרב בני עמו: מית'רא, פארונה, ואנדרה – את משנתו בייחוד האל פרס ברחבי מדיה* (אסיה התיכונה, בכתריא והודו), פרס, אנטוליה - Anadolu.

"זארדאשת" הצליח במסעות השכנוע שלו לפרוש את משנתו בפני "פישתאסבא" – מלך אירי / ארמי בבוכארה, אשר אימץ את המשנה, האמין בה וסייע בהפצתה, לאשתו, אחיו, שריו וליתר בני עמו.

בדת הזראדשתית מתקיים טקס קבלה / ההשתייכות לחבר המאמינים באופן רשמי בו נשבעים בנוסח אחד PeymanaDin אשר עיקרו "אני מאמין באל אחד ובבורא היקום "אהורא מזדא" שמסמל את האור והתבונה"[15]

יש הסבורים כי משנתו של "זראדשת" השפיעה על דתות מונותאיסטיות נוספות כמו היהדות, הגנוסטיות, הנצרות והאסלאם. מוצאה של הדת ונביאה הוא באזור איראן Azerbaijan – אזרבייג'ן דרומית לים הכספי Balkh, באפגניסטן, וב-Sogdia – סוגדיה, טפגסטאן בימינו ובקזחסטאן [15]. ספרי הדת שלה נקרא "אפיסתא" ואשר פירושה היסוד או המקור, נכתבו בשפה – המידה הפרסית העתיקה הדומה במידה רבה לסנסקריטית.

ובבואנו לבחון את ספרי הדת שלהם מוצאים אנו כי נחלקים לשלושה: "יסנא – Yesna, 72 פרקים של תפילה ומזמרים דתיים, "ויספראט" – Vispart, 24 פרקים תפילות, והשלישי "וידיואדאת" – Vidiyeva data, פרק בנושא בריאות העולם, היצורים והצומח [16].

ספרים אלה נכתבו במי זהב על גבי 12,000 חתיכות עור של פרות שניתנו ל-"זראדשת" במתנה על ידי המלך המידי "כלשתארסר" בשנת 628 לפנה"ס [17].

דת זו הצליחה לשרוד עד עצם היום הזה ומאמיניה מוערכים ב 2.6 מיליון מאמינים הפרוסים בהודו, באיראן, באפגניסטן, אזרבייג'ן, ארצות הברית, אירופה, אוסטרליה, קנדה וסינגפור [18].

דת ותרבות נוספת במסופוטמיה - Mesopotamia, הסהר הפורה/ ארץ בין הנהרות של החדאקל והפרת, עראק של היום וליתר דיוק בחלקה הדרומי, בה שכנה לה קבוצה של אנשים שיחדה את האל – שהאמינה בדת מונותאיסטית בשם "צבאון מנדאון".

The Mandaeanism, Mandaeans "מנדעיותא" [19] ואשר פירושה ידע ודעת knowledge. קבוצה אשר ניתן לשייכה לבבלים ולשדים העתיקים Chaldean, ancient Babylonians, אשר רואים באדם קלדנים 539-625 לפנה"ס [20]. שפתם ארמית מזרחית Oriental Aramic, אשר רואים באדם נביאם הראשון אחריו שתיל Shatel [21]. במהות האמונה של אלמנדאון עומדת ההכרה בכוח עליון, שאין לו צורה ואשר יצר את הנשמות, האטמוספירה, והיסודות, החומרים ומהם ממנו נוצרו היצורים, ולפי רצונו, יצר את העולם בדואליות ובניגודם אור וחושך, טוב ורוע. האל הוא נצחי אין לו התחלה או סוף, אין החושים של היצורים יכולים להבחין בו, לא הוליד ולא נולד והוא סיבת קיום הדברים ביקום והוא יוצרו [22].

דתם סודית ורב הנסתר על הנגלה אודותיה, ספרי הדת לא נגישים לכלל "המנדאון", אם כי לקומץ אנשי הדת בלבד. "המנדאון" חיים במעגל חברתי סגור וכל המתחתן/ת עם זר או זרה להם נפלט מהחוג החברתי המנדאי והם חיים בנבדלות מאחרים [23].

"המנדאון" מקפידים הקפדה מוחלטת שספרי הדת שלהם יכתבו על ידי כהני הדת בכתב ידם לבל יחשפו ואף רואים בחשיפה שלהם כסיכון קיומי לדתם וכמעשה נפשע [24] הראוי לענישה ולנידוי. ל-"מנדאון" איסורים רבים, אציין חלק מהם: אסור להרוג מלבד במהלך הגנה עצמית, אסור לשתות אלכוהול, אסור לאכול חזיר ואסורה נטילת ריבית. [25].

מניין ספרי דת "המנדאון" עולה על 10 ספרים: סדרא אדם, סדרא דיהי, קלסטא, סדרא דנשמאת'א שירד על אדם אבי האנושות, דיואן, אספר מלואשי, ניאני, קמאהא ד'היפל זיוא,

בע'רה[26] ככל הנראה ספרים אלה מתייחסים לבריאה, למהות החיים והאדם והילכות חיו, מה מותר ומה אסור.

בשל סודיות הדת ושפתה המורכבת לא ניתן להעמיק בבחינת הדת ובעמידה המהותית על רזיה ועקרונותיה. נראה כי הראשונים שחקרו את "אלצבאון אל מנדאון" Mandaean Sabbiyun היו מיסיונרים קתולים ויתכן כי חיפשו את המשותף עמם והתמקדו באספקטים הדומים בין הקתולים לבין המנדאון, על כן הסתמנה מגמה לצבוע דת זו בצבעים נוצריים על אף קיומה הרבה לפני הנצרות, יתירה מזו גם הוותיקן לא הכיר בדת זו כשייכת או דומה לנוצרית[26]. מאוחר יותר באסלאם קבוצה זו "א-צבאון מנדאון", מוזכרת במספר פסוקי קוראן ואף ניתן לה מעמד של "אהל א ד'מה", אנשי ספר שמיימי שיש בהם הכרה אסלאמית והמחויבים בתשלום מס, זוהי הכרה בהם כמייחדי האל[27], בדומה לדתות נוספות יהדות, נצרות, מג'וסים, דהיינו היו באותה מעמד אך כנראה הרבה לפנייהם.

עצם חיות "המנדאון" בקרבת מקורות מים חיים, בכלל זאת נהרות, מהווה אלמנט הישרדותי ממדרגה ראשונה, נהרות אשר שימשו אותם ליום יום הן למחיה, לרחצה ולטוהרה הנדרשת לפני קיום מנהגי התפילה המנדאי The Mandi, ישנם חוקרים שהרחיקו לכת ומיקדו את הסברם בטבילה כטקס דתי בלבד בדומה לנצרות.

כעת אתייחס אל יוון העתיקה ולייחוד האל בה. בחיפוש ראשוני ניתן לזהות מסמך מובהק המשקף קיום מונותאיזם על אף שלצדה היו פולותאיזם- תופעה של אימון בריבוי אלילים. מסמך זה הינו שיר/המנון של זיאוס אשר נכתב ע"י הפילסוף "קליניח'ס סטויק" Cleanthes Stoc (230 – 330 לפנה"ס) ואשר משקף נאמנה אמון באל אחד ב"זיאוס", מקור זה מתאר את מהותו של היקום יוצרה של האטמוספירה וחוקיה, הוא השולט בהם, הוא הנותן ויוצר את האנושות, לימים המונותאיזם הלך ורווח בקרב יוון העתיקה לרבות באסכולות הניאו אפלטוניות והניאו- מפיתגוראיות. בדומה לאפלטון (347 – 427 לפנה"ס) שעל אף שחי בסביבה פוליתאיסטית, האמין באל אחד מעל לכולם, אשר מהותו זכה וטהורה מעל לחומרים הגשמיים [28], קיומו נצחי, אין בו התחלה או סוף ואינו משתנה ומהווה ישות מושלמת.

מורו ורבו של אפלטון, סוקרטוס 369 – 399 לפנה"ס גם הוא דיבר על ייחוד האל על אף שבסביבה שחי בה הייתה עוינת לתיאוריות חדשניות [29] אעפ"כ אלוהים אצל אריסטו הוא הסיבה הראשונה והמניע הראשון לקיום היקום כל כולו [30], ישות נצחית שלמה, מושלמת שאינה תלויה באף בר קיימא.

כעת אתייחס לדתות ההודיות והסיניות העתיקות, במבט ראשון, נראה כי האמונה באל אחד מתיישבת היטב עם הקונספציה ההודית. במיוחד באה לידי ביטוי בכתבי הקודש אצל "ברהמן" Barhman וההינדואיזם [31]. הבודהיזם אינם מאמינים באלים במובן המקורי שמאחורי המילה, אם כי בעיניהם אלים הם בני אנוש נשגבים השייכים לקוסמוס.

בקרב השושלת הסינית העתיקה "שאנג דינאסטי" Shang dynasty 1046 – 1600 לפנה"ס מאמינים ב-"שנ-טאי" Shangdi, האל הנשגב שמעל לכל הדתות [32] כאשר, בדת Zhou dynasty, זהו "דינאסטי" 256 – 1046 לפנה"ס.

האל הנשגב הוחלף לשם "טיאן" Tean מלך היקום, לצד האמור ישנם חוקרים שסברו כי המונותאיזם הינו התפתחות של פוליתאיזם Poly theism ואשר בא אחריה.

בהתייחס לתרבות המצרית העתיקה, תרבות הרוויה בידע ואף קיימה אינטראקציה עם תרבויות נוספות כגון התרבות היוונית הקדומה ולהתייחסותה לייחוד האל, ניתן לזהות כי במאה הרביעית לפנה"ס בתקופה המקבילה ליוון העתיקה שלטה במצרים האחרונה בשושלות הפרעונים השושלת ה-30, אחד הכוהנים הנבונים הבולטים באותה תקופה, היה "פטוזיריס" ptozeris אשר האמין באל אחד ויחיד, "הבורא הראשון בידי הטוב... והכל פועל מרצונו הוא.. " מישנה אשר הפיץ אותה בשנת 350 לפנה"ס. נוסחים דומים ניתן לזהות בצוואתו על קברו [33].

קעת אעבור מהמאה הרביעית למאה ה-5-6 לפנה"ס, בעידן השושלת ה-27 (525 – 404 לפנה"ס) וגם שם ישנן עדויות רבות של היסטוריונים על קיום המונותאיזם בקרב המצרים הקדומים אשר עבדו אל אחד נצחי [34]. לכך יש עדויות כתובות בספר "הירדות" Herdor בו צויין כי "המצרים הם הראשונים שידעו את האל האחד אשר אין לו התחלה ואין לו סוף..".

במאה ה-10-11 לפנה"ס תקופה השושלת ה-21 (950 – 1085 לפנה"ס) בה חי גדול המאמינים באל אחד ל(ו)קמאן הנבון שחי בתקופה המקבילה לתקופת המלך דוד, ל(ו)קמאן הוכר ביוון העתיקה בשם ALCMAN, על דבר אמונתו העמוקה באל אחד ישנן עדויות בקוראן האסלאמי גם כן [35], והוא הטיף לבנו באמרו " ..אל לך להאמין ביותר מאל אחד הרי שזה עוול עתק ..".

בשושלת ה-20 (1090 – 1200 לפנה"ס) חי "אמין מובי" Amen Mope, כוהן נבון בעל שם אשר מכתביו ומהטפותיו למדים אנו על עוצמת אמונתו באל אחד ועד כמה מושרשת היא מדבריו: "השלמות ביד האל לבד... הלל את אלוהים.. אלוהים לבדו יודע מי אשם ומי חף מפשע... היה שלם עם מה שאלוהים נותן... אלוהים נשגב עצום שאין אל מלבדו.. " וקרא ליראת אלוהים ולבל לפגוע באחר או לעשוק או לשקר... לאמין מובי ספר בשפה ההירוגליפית בשם "הוראות ודברי תבונה". יש הטוענים כי ספר זה תורגם לשפה העברית בתקופת שלמה המלך המכונה גם כן בשלמה הנבון וניתן לספר שם ספר משלי [36] הספר הגדול. הימצאות אמונה זו ודרך חשיבה מוסרית כזו בקרב הציבור הרחב במצרים העתיקה, מהווה יסוד איתן לקיום אמונה עמוקה בייחוד האל ובקיום אווירה מוסרית.

בין המאה ה-14 ל-16, בשנים 1570 – 1304 לפנה"ס, שלטה במצרים העתיקה השושלת ה-18), אתחיל ב-"אח'נ-אתון" (1370 – 1304 לפנה"ס) ואשר נחשב לגדול המאמינים באל אחד. יש כאלה שרואים במישנתו כדת בפני עצמה.

במישנת אח'נ-אתון " ..לעבוד את אלוהים שאין מלבדו, בעל השלימות, יוצר החיים, אין לו שותף, מפייח רוח החיים בכל יצורי החיים, יוצר האדם ומרים את השמים... " ומבין דבריו המזמור הבא: " אור של אלוהים זרח למול פנינו בכל מקום.. במעמקי האדמה התחתונים באפילה ובחשכים .. אין חשש למי שהולך בעקבותיו לתעות בדרכו. אלוהי הוסיף לי תבונה וידע בכדי להוות לפיד ומאור לכל מכוסי חסומי העיניים בכדי שארחיקם מדרך החושך והבורות ולאפשר להם לחיות תחת אור ומאור השמש שלך, כל אשר טוב יורד מהשמיים וכל אשר עולה מהאדמה יש בו רוע .. ", מזמור זה ככל הנראה שועתק למזמור דוד מספר 104. זהו ייחוד האל בכל מובן המילה וכאשר השליט מאמין במישנה זו, סימן שתפיסה זו רווחת בהכרח בקרב הנתינים.

קעת אעבור לאביו של אח'נתון – "אמנח(ו)טב" ה-3 (1360 – 1397 לפנה"ס) כאן אציין את המזמור שכתב הודות לאלוהים: "אלוהי הבורא שאין לו בורא, אלוהים אחד ויחיד... אין דומה

לו.. מנתב הדרך... בעל האון האין סופי, הבורא הנצחי שאין לאונו כל גבול וקץ [37] זה חלק מכתביו, שוב כתבים אלה – מקורם בשליט שנתינו מאמינים במשנת ייחוד האל גם כן.

גם בתקופת השליט "תחותמ(א)ס" ה-3 (1436 – 1490 לפנה"ס) בעודנו בשושלת ה-18 מזהים את ייחוד האל גם בקרב שריו כגון רחמירע, אשר השתמש במשפטים כגון "שמעו אתם תושבי היקום... אלוהים יודע מה בתוכי הנפשות וכל אשר בהן פרוס בפניו.... אז אם השרים מאמינים באל אחד קל וחומר הנתינים.

השושלות 15-16-17 מהוות את עידן ה-הקסוס [38] שושלות שאין מצריות במקור אם כי השתלטו עליה ושלטו בה, כאמור מדובר בנוודים בדויים כל הנראה ערב רב של שבטים[39], ברברים מאזור מסופוטמיה (עראק היום) וסביבתה, ברובם ארמים, כנענים, עמורים, א-ערבים. וכינויים עמאלק - שכירי חרב בדויים.

ה-הקסוס שלטו במצריים ביד קשה ואכזרית, בקרבם כפי הנראה, לא הייתה אמונה באל אחד בעוד העם המצרי הקדום כן האמין וכן קיים את פולחנו, אמונתו וטקסיו הדתיים בבית התפילה שלו[40].

אסכולת ייחוד לא פסחה על עידן תקופת הביניים 2134 – 1778 לפנה"ס בעידן השושלות 11-12-13 ואף ישנן עדויות היסטוריות כתובות על מגילות הגמא / הפפירוס Papyrus למשל הפפירוס של "תשתריביתי" הרביעי בה הוא קרא "לקבל בקבלה שלמה את רצון האל ללא כל סייג, ולגלות שלוות נפש גם אם חלים על האדם מועקות וקשיים בחייו..".

כעת אעבור לשושלת ה-10 (2052 – 2133 לפנה"ס), גם כאן ובשפה ההילוגרפית ישנן עדויות כתובות ע"י המלך "אח'תוא" ה-4 בהם רשם צוואה לבנו "מרא כארע" Mara Kara. ובין היתר "...להרבות בבניית בתי תפילה ומוסדות דת, שישביעו את רצון האל... שירא את אדונו מלך העולם, אשר יודע הוא את הסוד הנסתר... ושאל לו לשכוח את אחרית הימים ושיפעל ויבנה לעצמו באחרית הימים... שיזכה ויודה לחסדי אלוהים" [41].

אחזור עוד יותר במנהרת הזמן לשושלת ה-8 (2280 – 2242 לפנה"ס). בכדי לסגור את דברי וכתבי הכוהן החכם "אנא" Ana, הינה חלק מהטפותיו והמלצותיו לבנו: "אל לך לחפש בסודות מלכות אלוהים... הרי שהוא מעל לתבונת השכלתיים האנושיים.. תירא את אלוהים ואל תכעיסו... שמור ובצע את הוראותיו... שמור על שמו, הוכח את אמיתות עבודתך לאלוהים כדי להתקרב אליו..." [42], תבונתו זו מבוססות על הבנה עמוקה ומושרשת בכל הקשור באמונה באל אחד וברמה גבוהה של מוסריות ועילאיות אלוהית ובין דבריו הבולטים "...אל תשאל אודות צורת אלוהים...", ובכתביו התייחסות לכבד הורים לרבות האם, איסור שתיית משקאות חריפים, איסור ניאוף וכללי התנהגות מוסריים נוספים[43].

ומה עם ייחוד האל בשושלת ה-6, (2420 – 2280 לפנה"ס). על פניו ישנה אמירה חד משמעית של היסטוריונים וארכיאולוגים שראו במונומנטים חצובים המיוחסים לשושלת זו תיאור של אל אחד ויחיד.. "אדוני מלך הכל מכל, אשר אין לו סוף ואין לו גבול..." [44].

אמשיך לשושלת ה-5 (2560 – 2420 לפנה"ס) בה נמצא שר משרי אחד ממלכי שושלת זו בשם הנבון בתאח-חות(י)ב אשר היטיב לומר דברים אלה: "ביד אלוהים גורל כל חי וכל אשר מטיל ספק בו, בור הוא ועם הארץ... סידור הבריות בידי, בידי אלוהים אשר, אוהב הוא את בריאותיו (אשר ברא), אלוהים אחד". ניתן לזהות שישנם חזרות על אותם משפטים של ב-"תאח-חות(י)ב" Tahotip הן בקוראן וכן בדברים שכתב "ל(ו)קמאן", Lacman

משמעות הדבר שזו היא האווירה ששררה על פני שנים רבות ודברי חוכמה אלה עברו מדור לדור[45].

כעת אעמיק במנהרת הזמן אל השושלת ה-3 (2780 – 2680 לפנה"ס) בכדי לבחון את דברי וכתבי הנבון "כאג'מנא", KAGMNA, גם הוא שר לאחד המלכים של שושלת זו מאמירותיו "נהג בדרכי היושרה לבל ייפול עליך זעם אלוהים...אלוהים הוא שנותן את הממון, הילודה הפרנסה לבריותיו" [46]. אמירות אשר בהם אמונה עמוקה באל אחד בסגולותיו נשגבות, עם הרבה יראה וכבוד.

האם אווירה זו שררה גם בשושלות 1-2 (2780 – 3200 לפנה"ס) ואף לפני השושלת (5000 – 3200 לפנה"ס), די בלעיין בספר המתים [47] אשר היה בו שימוש עוד בשנת 4500 לפנה"ס, בו יש התייחסות לאחרית הימים, לעולם הבא ולמאזן המעשיות של האדם במלוא ההדגשה ובין היתר יש בו פרק של הכחשות הקשורות לתפילת המת בו נכתב: "לא עשיתי דבר מה שיכעיס את אלוהים, לא טימאתי את עצמי באיסורי אלוהים, ולא התנגדתי לרצון האל וכו' ", שוב ההתייחסות הינה לאל אחד היראים מפניו, מכבדים אותו, מודעים לסגולותיו, לעוצמתו, ורוחשים לו אמונה עמוקה.

תקופת האבן (6000 – 5000 לפנה"ס) גם היא לא פסחה על ייחוד האל, מתקופה זו ישנם נסחים דתיים בשם "לוחות הפירמידות" המעידים על ייחוד האל בתקופה זו, ואף נוסחים שחזרו על עצמם בתקופות מאוחרות יותר כגון: "לבורא אין שם מכיוון שהוא מעבר לבינת ושכל בריותיו ובין היתר ניתן לאלוהם כינויים כמו האדון האבסולוטי, מלך העולם, אין לו סוף ואין לו כל ממד או גדול..". אם כן מדובר על אל אחד ועל ייחודו על כן תופעת ייחוד האל אינה זרה כלל למצריים העתיקה ולתושביה ואף היו היסטוריונים אשר ציינו והדגישו כי תושבי מצריים העתיקה היו מבין העמים הקדומים אשר ידעו ייחוד האל ועבדו אל אחד[48].

לסיכום ייחוד האל היא תפיסה תודעתית, המבוססת על ידע, שכלתנות ועל תובנות לב ותחושה לצד אינטואיציה של רוח ונפש. הדעות כלפי הדמות האלוהית נחלקו ולא היו אחידות בדתות השמימיות, והיא נעה בין דמות אל אנושית, אשר תכונותיה בלתי נתפסות בתובנה האנושית כמו באסלאם ובדתות נוספות, לבין דמות בעלת אופי אנושי, או שילוב בין אופי אנושי לאופי אלוהי כמו בנצרות או דמות בעלת צלם וצורה, כאשר האדם נברא בצלמו של אלוהים כמו ביהדות הקדומה.

אולם, ייחוד האל לא היה נחלתן ולא המצאתן של הדתות השמימיות בלבד, הרי שייחוד האל היה קיים בקרב נביאים שקדמו להם כמו אברהם, יעקוב, יוסף הצדיק וכן בתרבויות ובדתות מקבילות או קודמות להן כדוגמת הדת "הזרדשתית" במאה ה-7 לפנה"ס והשורדת עד עצם היום הזה. והדת "המנדאית" (מנדעיותא – תבונה) במאה ה-6-7 לפנה"ס, אשר מאמנים באל אחד, עליון, נשגב, בורא העולם.

גם כאשר שרר פוליתאיזם ביוון העתיקה במאות ה-4-3 לפנה"ס היו בנמצא הוגי דעות ופילוסופים שהאמינו במונותאיזם כמו אפלטון וסוקרטוס. ייחוד האל לא פסח על המזרח הרחוק כך שלא היה זר להינדואיזם ולשושלות סיניות עתיקות, אך לעיתים לצדם היו דעות ואמונות נוספות, כתוצאה מכך היו שסברו כי ייחוד האל הינה התפתחות ושדרוג של אמונה באילילים רבים לכדי אימונה באל אחד.

התרבות המצרית העתיקה שהיא תרבות רווית ידע, אמונה ומוסריות, תרבות שקיימה יחסי גומלין בנושאים אלה ואחרים עם תרבויות נוספות, גם היא תרבות אשר ביסודה אימונה באל

אחד אשר רווח בקרב שליטים, מלכים, שרים, הוגי דעות ובקרב נתינים, לכך ישנן עדויות כתובות של היסטוריונים וארכיאולוגים, כתובות על גבי מונומנטים, קירות וכלי חרס ושל כתיבה או ציור על גבי מגילות פפירוס. העדויות מתמשכות על פני השושלות הפרעוניות מהמאה ה-4 לפנה"ס ועד למאה ה-50 לפנה"ס (שנת 5000 לפנה"ס) ואף בתקופת האבן ועל גבי "לוחות הפירמידות" יש ביטויים מובהקים של ייחוד האל, ביטויים אשר חזרו על עצמם בתקופות מאוחרות יותר בדומה לשעתוק ותרגום של ספר "ההוראות והתבונה" של אמין מובי מהמאה ה-11 לפנה"ס לספר "משלי" של שלמה המלך. כמו גם שעתוק של מישנת אח'נ-אתון מהמאה ה-14 לפנה"ס, למזמור דוד מספר 104.

תופעת ייחוד האל אם כן אינה זרה לתרבויות השונות ואין בה שונות משמעותית בין הדורות גם כאשר מעמיקים בבחינתה על פני ההיסטוריה הכתובה ומעט לפניה, רואים אנו כי הנוסחים והתיאורים של האל ואופן ייחודו דומים מאד, לפעמים עברו שדרוג מה ולפעמים שועתקו כפי שהם, נוסחים רבים של ייחוד האל וכן הילכות חיים מוסריות, כגון עשרת הדיברות או מזמורים של שליטים קדומים, התגלגלו מדור לדור תוך העתקה מלאה ללא שיפור או שדרוג ולפעמים בשדרוג מה. כך גם בתרבויות שונות ועתיקות יומין בעולם הרחב, ביוון העתיקה, בסין, בהודו, באנטוליה ובמסופוטמיה.... ועד לימינו. אלפי שנים לפני הדתות השמיימיות, ייחוד האל רווח בקרב שליטים ונתינים, חצה וחוצה עמים ותרבויות ואף עבר מדור לדור. שעתוקים הקשורים לייחוד האל, שירים, מזמורים וצוואות חזרו על עצמם במשך שנים רבות, והרי מה מצווה ומוריש אדם אלה הנכסים שצבר לעצמו, קל וחומר כאשר הצוואה היא הטפות לייחוד האל, דברים אלה מוכיחים שורשיות עמוקה של אימון באל אחד ואם כך הן פני הדברים מדוע שלא נסיק כי ייחוד האל טבוע בייצר האנושי וחלק ממנו.

רדואן מנצור

15 נוב' 2016

הערות וביבליוגרפיה :

- (1) ראה, ח'אלד פואד טחטח, "נשאת אלדיאן בין אלתוחיד ואל תעדד" (היווצרות הדתות בין מונותאיזם לפולטיזם), פורסם מגרס, 2009. המחבר ראה בתופעה זו כמבוססת על פחד.
- (2) ספר בראשית א', פסוקים כ"ו – כ"ז
- (3) חנוך רביב ישעהו. הנביא ומיכה בן דורו הוצאת י"ל מאגנס, 1990. (מתוך מבית אב לממלכה: ישראל בתקופת הקרא).
- (4) ח'אלד פואד טחטח, "נשאת אלדיאן בין אלתוחיד ואל תעדד" (היווצרות הדתות בין מונותאיזם לפולטיזם), פורסם מגרס, 2009.
- (5) Quran, surat alekhlas 4,1. Surat Alnsaa, 36 . surat akmaida 73. (8
אבו אלחסן השאם אלמחג'ובי וודיע א-ראד'י, "אלתוחיד פי אלסלאם", (מונותאיזם באסלאם), פרסום אלוקה 2013.
- (6) מכארם, סאמי. אצ'ואא עלא מסלק אלתוחיד (אורות על דרך ייחוד האל), עכו, דפוס אלג'ליל, 1966. עמ' 81
- (7) קוראן, סורת אלבקה, פסוק 115.
- (8) באסם, נאיף, זהר א-דין. אלתאוחיד מן אלצ'אהר אלא אל ג'והר (ייחוד האל מהנגלה אל העיקר), אל מרכז אלערבי ללאבחאת' ואתאות'יק, בירות 2003. עמ' 15 – 20 { להלן אתוחיד }.
- (9) עזה, דרוזת. מוסועת תאריר אג'נס אלבשרי (אנציקלופדיה של תולדות המין האנושי), כרך 4, עמ' 148. { להלן: עזה דרוזת }
- (10) עזה, דרוזת, כרך 4, עמ' 61.
- (11) קוראן: סורת אלבקה, פסוק 152, וסורת אל ע(ו)מראן, פסוק 164.
- (12) דברים אלה הוזכרו גם בכתבי ההיסטוריון היהודי יוספוס. פלביוס.
- (13) סיפור הגעתו של יוסף הצדיק למצרים מוזכר בספרי הדתות השמימיות לרבות בספר התורה/ בראשית פרקים ל"ט, ל"ז ובספר הקוראן, סורת יוסף.
- (14) אלקוראן, סורת יוסף, פסוק 40-36.
- (15) Hinnel, (1997), The Penguin Dictionary of Religom, Penguin Books, UK
"Zoroastrianism: History, Beliefs and practices." Contractor, Dinshaw and Hutoxy. Quest 91.1 (2003) 4-9.
- (16) עבדללה, שכאכי, א-דיאנאת אתוחדיה (א-סמאויית) פי קוגדסטאן. (הדתות המונותאיסטיות בכורדיסטן), פרסום דנגיכודסטאן. 2015.
- (17) חסן, כאכי. "אלדיאנה אלזרדשתיה אקדם דיאנה תאוחידיה" (הדת הזרדשתית העתיקה שבדתות המוניסטיות), פרסום גילגמיש (2012). לפי חסן כאכי ההפצה הראשונה של דת זו, החלה באסיה התכונה, בהודו ומשם עברה לפרס ומידא. ופרסה כנפיים. בין שירותיה נמנו מלכים, נסיכים ופשוטי העם
- (18) וכן (2013) Major Religions of the world ranked by number of Adherents

- E.S. Drower, "Mandaeans of Iraq and Iran Their cults, Customs, magic, Legends and folklore, Oxford clarendon press, 1937 (18)
- Fredrick Aprim, "Mandaeans: The Descedents of Ancient Babylonians and Chaldeans" (19) { Fredrick Aprim : להלן } [Nineveh.com Retrieved](http://Nineveh.com) – 2011/12/17
- Fredrick Aprim (20)
- Fredrick שם (21)
- (22) מחמד עמר חמאדה, ההיסטוריה של הצבאון אלמנדאון, 1992 מציג עמדה נוספת ואשר מציינת כי מקומם מפלשטינה והגרו למוספוטמיה (עיראק של היום) ע"מ 41. { להלן : מחמד חמאדה }
- (23) אסייד עבד א-רזאק אלח(ו)סני. א-צבאין פי חאדר(י)הם ומאצ'יהם, (הצבאין בהווה ובעבר שלהם), הדפסה שלישית, דפוס אלערפאן, צידון, לבנון, 1963. עמ' 139.
- (24) מחמד חמאדה ע"מ 70-75 .
- (25) שם, ע"מ 27-28 .
- Fredrick Aprim (26)
- (27) קוראן: סורת אלבקה פסוק 62, סורת אלמא(י)דה פסוק 69, סורת אלחג' פסוק 17.
- (28) אלעקאד. מג'מועת תוחיד ואנביאא, (אנצקלופדיה של ייחוד האל ונביאים) כרך א', הוצאת דאר אלכתאב אלערבי, בירות, לבנון, 1970 ..ע"מ 150. { להלן: אלעקאד } . גם האסכולה המליטית כמו אקסינופאן, הירוקליטס, פיתגורוס, דימקריטס, ואנקסגוראס האמינה באל אחד שאין הדמיון האנושי יכול לתארו, שם ע"מ 143. הירוקליטס כנה את אלוהים בשם " Logo ואנגסגורס בשם " Nous – השכל הנשגב.
- (29) אלעקאד, עמ' 155 .
- (30) אלעקאד, עמ' 158.
- (31) ספר הדת של ההינדוסיים נקרא וידא פרושה תבונה, וברהמא הוא הבורא.
- (32) ואף גולפו את שמו על העצמות שנמצאו באיזור אן יאט An – yat לפירוט ראה, John, Ross, The Original Religion of China, The United Free Church of Scotland
- New York . לציין כי פירוש שם האל Shang -Ti הוא השליט העליון.
- (33) נדים, אסיאר, ק(א)דמא אל- מצריין אול אלמוחדין, (קדמוני המצרים ראשוני מייחדי האל) כרך ב', 1995. עמ' 23 . { להלן : נדים } .
- (34) היסטוריונים כמו שארובים – shraobim כתב את ספר הירדות, אנטון זכרא, זכי שנודה ועוד.
- (35) ראה, קוראן, סורת ל(ו)קמאן, פסוק 12
- (36) נדים, עמ' 24 – 38 .
- (37) מזמור זה חצוב על מונומנט הנמצא כיום במוזיאון הבריטי .

- (38) לעידן הזה מיוחסים חייהם במצרים של הנביאים אברהם, ישמעאל, יעקב, יוסף, משה...
- (39) לפרוט אודותיהם ראה, נדים עמ' 45 – 65.
- (40) העיר און (עין שמש) לדוגמה הייתה מרכז לימודים, אשר למדו בה כוהנים וחכמים רבים את תבונת ייחוד האל ודברי יראת אלוהים ובין היתר למד בה יוסף הצדיק, ומשה.
- (41) נדים, עמ' 144 – 145 .
- (42) שם עמ' 146.
- (43) מקבילות לדבריו ניתן לזהות בעשרת הדיברות, ובקוראן בסורת אל-אסראא
- (44) להרחבה, ראה עזה דרוזת .
- (45) לפירוט סוגיות התנהגויות והטפות נוספות של בתאח-חות(י)ב, ראה נדים, עמ' 158 – 170 .
- (46) שם עמ' 172 – 170.
- (47) W.Budge, The Egyptian Book of dead, London, 1898, Introduction p, 3
- (48) שם, p. 83 .